

Александар Молнар
Филозофски факултет
Београд

UDK:
Прегледан научни рад
Примљен: 31. 08. 1999.

ПРОСВЕТИТЕЉСТВО И МИЛИТАРИЗАМ У СОЦИЈАЛНОЈ МИСЛИ ФРИДРИХА II*

У социјалној мисли пруског краља Фридриха II Хоенцолерна рађи заузима значајно место. О рађу он углавном говори као усуду који се не може избећи и који ће пошрепати човечанство докле год оно буде постојало. Ову »чињеницу« Фридрих је различито вредновао. Када ју је осуђивао, он је био по правилу чинио тако што је рађи идентификовао са варварством и фанатизмом. Међутим, он је такође знао да оправдава постојање рађи и да му чак додељује позитивне функције – као што је усавршавање разума и развијања врлина попут храбрости, одважности, хладнокрвности и сл.

Можда најинтересанија ствар је Фридрихова спремноћ да оправда освајање стираних територија. »Јак разлог« за оправдано освајање може бити чак и повећање доле силе »просвећеног« владара. Фридрихова политичка филозофија понудила је објашњење за то. Ајсолућни монарх, као глава државе, не сме имати никакве сумње у ирационалност скоро свих историјских дођања. Зато његова »државна сила« мора бити у пошћности егзистичка и механички антиагонизирана или уједињена са другим »државним силама«. Пошћ сила у целом универзуму, »државне силе« немају ништа заједничко осим међусобне борбе или укључивања у привремене агломерације. То је био један од главних парадокса Фридрихове политичке филозофије: »просвећени« актери на које се позивала били су рационални само ако су делаили као бесвесне природне »силе«.

Кључне речи: просветитељство, ајсолућизам, милитаризам, рађи, мир, држава, власћ

Пруски краљ Фридрих II Хоенцолерн није био само представник просвећеног апсолутизма, него је спадао и међу најзначајније просветитељске филозофе 18. века. Иако је био »владар-филозоф«, Фридрих никада није успео да обједини и усклади своје »владарске дужности« (у пруској апсолутистичкој традицији) са просветитељским светоназором. Од читавог низа неуралгичних тачака, на којима су се сукобљавали апсолутистички државни резон и просветитељски филозофски ум, у овом раду ће се пажња посветити Фридриховом односу према рату и миру, или, прецизније, Фридриховом милитаризму.

Своје милитаристичке ставове Фридрих је једноставно објашњавао императивима власти коју врши. »Морате разликовати државника од филозофа и знати да се рат може водити са разлогом, да се државник може бити

из обавезе, а филозоф из склоности. Људи се у овом свету веома ретко налазе на положају који би изабрали када би могли. Одатле толико много лоших обућара, попова, министара и владара» (Friedrich, 1789:h:110-111). Према томе, сукоб просветитељства и милитаризма у себи Фридрих није доживљавао као сукоб две филозофије, него као сукоб просветитељске филозофије са владарском прагматиком, при чему је свака беспопштено вукла на своју страну. Када би се идентификовао са филозофом, он би проклињао своју судбину краља,¹ док би као краљ своје неприкосновене ратничке дужности ослобађао сваке везе са просветитељском филозофијом.

Ипак, ни просветитељство се не сме пребрзо ескулпирати од одговорности за Фридрихов милитаризам. Познато је да је Волтаиреов политички идеал био Луј XIV и да је он у начину владавине овог краља видео модел на који би се требали угледати сви просвећени монарси. Тиме су у идеал владавине ушли и они недостаци које је француски краљ недвојбено поседовао: склоност верским прогонима, полуписменост, па на крају крајева и милитаризам (Strauss, 1908:57; Meinecke, 1965:111). Још експлицитније величање ратништва и витештва Волтаире ће уприличити приликом писања историје шведског краља Карла XII, која је на крају попримила облик правог херојског епа. »Волтаире приказује његову фигуру [Карла XII] као трагичног владара у позоришном издању. Али управо је овај начин приказивања био најпримеренији да запали Фридрихову машту и да у њему разбуди жудњу за опасностима, за херојским делима, која остају у сећању људи. Пошто је живео са својим херојем, то је још болније осећао ништаност својих текућих послова. Тада је сањао о рату« (Gaxotte, 1973:131).²

Захваљујући утицају Voltairea (али и утицају хришћанског витешког етоса, о којем је у младости такође много читао), млади престолонаследник Фридрих ће рано почети да сања о успону Прусије »из прашине«, преваходно војном заслугом поштеног и хуманог витеза-владара – у коме је препознавао себе самог. У том сну се сједињују политика силе и идеал хуманости, с циљем да се херојска дела учине чистим, а страсти, мржња и ратоборност ограниче (Ritter, 1959:33-38).

У Фридриховим писмима пре 1740. налазе се песме у којима он – у навластитом пацифистичком маниру – рат осуђује и приказује као обичну кланицу. Овај пацифизам младог Фридриха је био праћен априорним одрица-

¹ Тако нпр. Фридрих Волтаиреу пише септембра 1759, у жеку Седмогодишњег рата: »Да сам приватан човек (*Privatmann*) све бих напустио за љубав мира; али мора се прихватити начин размишљања свог сталеза« (Friedrich, 1791:c:75).

² Треба такође напоменути да је Волтаире, што је више старио (а поготово након неславно окончаног боравка у Берлину), о рату све више писао као о *folie humaine* и критиковао све владаре (укључујући ту и самог Фридриха) који олако своје народе покрећу у ратове. Тиме ће његови назови о рату доћи у директну колизију са макијавелистичким ставовима, којима се приклонио стари Фридрих и по којима је рат био корисно средство политике за све оне који су довољно паметни да се њиме успешно служе (Muhlack, 1988:51).

њем од великих дела и додељивањем себи једне сасвим скромне улоге у историји. Тако он 1737, још као престолонаследник, пише Voltaireu: »Ја нисам, то Вам са сигурношћу тврдим, велики човек и нећу то ни бити; мене, појединачног индивидуума, познаје тек мали део земаљске кугле и моје име ће, по свему судећи, увек служити само томе да украси једно родословно стабло, падајући временом у таму и заборав« (Friedrich, 1788:j:227). Годину дана касније можемо да прочитамо сличну мисао: »Не, мој цењени пријатељу, ја не тежим за величином и ако она не дође сама, ја је нећу тражити« (Friedrich, 1788:l:13). Још у *Побијању Влагара Machiavellija* Фридрих је писао да владари којима је најважнија срећа свог народа добро пазе када отпочињу неки рат, док они који владају робовима то чине кад год им се прохте (Friedrich, 1789:b:234). Све је то заиста могло да створи утисак да ће Фридрих, једног дана када ступи на пруски престо, бити веома благ и пацифистички настројен владар, који ће на сваки начин хтети да усрећи и просвети свој(е) народ(е).

А када је дошла очева смрт и када се Фридрих са напуњених двадесет осам година нашао на пруском трону, затекао је једну заиста импозантну армију од 80.000 хиљада раскошно опремљених војника. Фридрих Вилхелм је своју војску саградио на осећању угрожености од великих европских сила, али ју је за целог његовог живота употребљавао само у егзерцирима. За разлику од њега, његов син се није ни мало устезао да ту огромну, добро увежбану и опремљену војску употреби у рату, чим се указала прва прилика за то. Искористивши смрт Карла VI, који октобра 1740. оставља царски престо без мушког наследника, Фридрих је на најбескрупулознији начин анектирао такорећи демилитаризовану Шлезију и затим повео рат против Карлове ћерке Марије Терезије. Такав милитаристички почетак владавине једног просвећеног владара-филозофа мало ко је могао да предвиди, а понајмање људи са којима је као безбрижни престолонаследник делио ужитак филозофирања. Интересантно је зато погледати писма која је у то време Фридрих писао пријатељима и у којима је »правдао« свој освајачки подухват. Тако је маркизу д'Аргенсу написао да у његовој »души настаје једна чудна борба између славољубља и филозофије« (Friedrich, 1788:t:269). Јордану пише нешто слично: »Моја младост, ватра страсти, жудња за славом, сама (да Ти ништа не затајим) радозналост, па на крају крајева и један тајанствени инстинкт отргнули су ме од благог мира, кога сам уживао, а задовољство да видим своје име у новинама и, касније, у историји, ме је завело« (Friedrich, 1788:h:85). Voltaireu, пак, своју изненадну одлуку да приграби Шлезију он објашњава испрва у библијским сликама: »Цар је умро. [. . .] Дошао је час када цео политички систем треба да претрпи потпуно промену; бачен је камен, који ће се откотрљати на Набукодосорову слику о четири метала и сву је размрскати« (Friedrich, 1788:m:104-105). А када по завршетку рата буде послао Voltaireu *Историју мога времена* у њој ће се наћи речи које је овај уклонио из коначне верзије: »Амбиција, интерес и жеља да

се о мени говори су превладали; и одлука о рату је донета» (Voltaire, 1790:279). Ипак, и оно што је у објављеној верзији *Историје мога времена* остало било је сасвим довољно да покаже Фридрихове праве побуде. Тврдећи прво да је на Шлезију имао »неоспорно право«,³ он је одмах након тога признао да је његово освајање Шлезије било »средство да се стекне слава, увећа моћ државе, као и да се оконча она спорна ствар сукцесије поводом војводства Берга« (Friedrich, 1788:a:105). Из свега тога се стиче утисак да је Фридрих хтео да својом искреношћу затре сваку могућност да се на његово анектирање Шлезије гледа другачије него као на волунтари-стички акт једног славољубивца и честохлепника. Све оне миловучне просветитељске сентенце којима је годину дана пре тога украшавао странице *Побијања Влагара Machiavellija* као да су биле дело неког другог, а не њега самог, и као да га ни најмање нису обавезивале да их следи у пракси.

До тада Прусија није била освајачка држава а директно супротстављање немачком цару је било у потпуности ван њене традиције. Самим тим, Фридрихов препад 1740. је морао доћи као велико изненађење за целу Европу, на шта је Фридрих вероватно добрим делом и рачунао. Но, фактор изненађења није сам по себи гарантовао успех целе акције и зато је Фридрих морао убрзо да увиди колико ће бити тешко одржати освојену територију Шлезије (Hubatsch, 1970:175). Ратовање се наставило до краја 1745, када је Фридриху пошло за руком да за Прусију постигне мир и задржи Шлезију, док су остале силе наставиле рат све до 1748. Када се рат напоскон завршио и када су све зараћене стране свеле рачуницу добитака и губитака, испало је да из њега нико није извукао никакву корист осим Фридриха који је четири пута издавао своје савезнике – пре свега Француску и Аустрију – и све их на крају повукао за нос. Иако ће то бити свакако крупан разлог за младог краља да тријумфално прослави своје прво »херојско дело«, будућност није обећавала ништа добро. Пореметивши једном на тако бескрупулозан начин равнотежу европских сила и успевши да је кроз ратно исцрпљивање поново поврати, али сада са територијалним добицима само за себе, Фридрих је навукао на себе не само неутољиву мржњу Марије Терезије, него и завист других моћних владара у Европи. Због тога ће његова Прусија морати да и даље буде »наоружани војни логор усред мира« и да својим милитаризмом шокира савремену Европу. Ако је дипломатијом, која је била још бескрупулознија од начина вођења рата, Фридрих успео да се докопа мира, то још није

³ То »право« треба схватити сасвим условно. Владари из династије Хоенцолерна су својевремено подизали неке старинске захтеве на Шлезију, којих су се један век пре ступања Фридриха на престо морали одрећи под притиском бечког двора. Фридрих је то очигледно искористио као пуки изговор да освоји Шлезију. О томе најбоље сведочи његов однос према мукама пруског министра Podewilsa да освајање дипломатски заогрне у правну форму. На маргини Podewilsових натегнутих дедукција Фридрих је записао: »Браво, то је дело правог шарлатана!« (цит. према: Cavallar, 1992:140). Најјачициније у свему томе је било то што је Фридрих штитио своје »неоспорно право« и напао Шлезију, у исто време изјављујући Марији Терезији своју оданост и изражавајући своје добре намере (sic!).

гарантовало и сигурности за његову државу, пошто ју је први већи потрес у Европи могао да врати у ратно стање с много већим улогом него што је била Шлезеија.

То се напослетку и десило 1756. Тада против Фридриха у коалицију ступају три жене које су до тада имале мало шта заједничко, осим мржње према њему: аустријска царица Марија Терезија, руска царица Јелисавета и Мадам де Pompadour (која је врло спретно манипулисала Лујем XV). Све су оне гутале непрестане Фридрихове увреде и исмевања, а ништа мање их није вређао његов дотадашњи начин живота и владања. Он је био тај који је све завађао, и тиме се користио, па је сада био ред да му се све оне заједнички освете. Ипак, предстојећи рат свакако није био само рат из њихове личне мржње према Фридриху, него и рат за територије наоштрб Прусије. Управо је распарчавање Прусије и деоба њених територија била онај циљ који је поменуте три силе с тако антагонистичким интересима могао да доведе у исти табор. Притом је однос снага обећавао лак плен: на 100 милиона становника Аустрије, Француске и Русије долазило је тек 5 милиона становника Прусије, а слична ситуација је владала и у богатству, које је у овим земљама постојало. Када се томе придода и чињеница да је облик и положај пруске територије био катастрофалан, пошто је имала дугачке границе и била окружена својим непријатељима, долази се до закључка да је Фридрих заиста био дошао у готово безизлазну ситуацију. Једине предности које је Фридрих имао на својој страни биле су то што је био сам себи господар (тј. што је радио оно што је сам сматрао за сходно, не обазирјући се на никакве коалиције), што је имао добре финансије којима је дуго могао водити рат и што је на својој страни имао Велику Британију, која га је (до 1761) помагала новцем. Ипак, све се то чинило недовољним за отпор таквој коалиционој сили која је окупљена са намером да му једном за свагда смрси конце. Свестан тога, и сам Фридрих је своју борбу видео као покушај да се »немогуће учиним могућим« (Friedrich, a:175). Тај мотив »претварања немогућег у могуће«, као и успех којим је Фридрих окончао Седмогодишњи рат (одуширући се трима силама и задржавајући анектирану Шлезеију), често ће касније бити злоупотребљаван у Немачкој, као доказ да »снажна воља« може да оствари све што науми и да брутална политика силе има најбоље шансе да оствари своје – експанзионистичке и освајачке – циљеве. Оно што ће се у међувремену изменити биће идеолошка сценографија, пошто ће субјект »снажне воље« постати (немачки) народ (односно његов вођа), док ће политика силе бити стављена у службу »опстанка народа« и обрачуна са његовим »вечним непријатељима«.

Једна од великих прекретница у Седмогодишњем рату, а вероватно највећа у Фридриховом животу била је његова битка с уједињеним снагама Руса и Аустријанаца код Кунерсдорфа на Одри 12. августа 1759. Тада је Фридрих до ногу потучен, тако да ће до краја рата бити принуђен да примењује – његовом карактеру потпуно непримерену – дефанзивну тактику. У

првом моменту, катастрофа се чинила толико великом да је Фридрих мислио да је неће преживети. Његова писма из времена непоследно након битке су зато препуна најсуморнијих мисли. Маркизу д'Аргенсу је писао да је смрт »слатка песма према оваквом једном животу« (Friedrich, d: 223), док га на другом месту извештава: »чврсто сам решио да након ове битке, ако све пропадне, учиним себи крај и престанем да будем лопта којом се игра било каква врста случаја« (Friedrich, c: 222). Свом државном министру Fincku von Finckelsteinu у Берлину Фридрих пише још драматичније редове: »Мој капут је избушен хицима, два моја коња су убијена, а моја је несрећа што још живим. Наши губици су страховити; од војске од 48.000 људи више немам ни 3.000. У моменту док ово говорим, сви беже и више нисам господар над својим људима. Добро би било да се у Берлину мисли на сопствену сигурност. Ово је ужасна несрећа, коју нећу преживети, а њене последице ће бити још горе него што је сама ствар. Немам више никакве помоћи и, да се не лажемо, држим да је све изгубљено. Ја нећу преживети пропаст моје домовине« (Friedrich, b: 220).

Након битке код Кунерсдорфа Фридрих више никада неће бити онај стари. Иако ће се убрзо војно опоравити од пораза и наставити рат против својих непријатеља, биће све уверенији да су људи бедне марионете судбине, која једина, у крајњој линији, одлучује о исходу ратова (Friedrich, 1791:d: 95). Људи могу рационално размишљати, храбро се борити, учинити све што је у њиховој моћи да обезбеде победу, а опет је непредвидљива судбина једини арбитар о томе како ће се рат завршити. Отпочињање ратовања представља улазак у коло среће у којем се никада не зна шта идући тренутак носи: победу или пораз, славу или срамоту, живот или смрт. Тај песимистички суд о ирационалности ратних догађања Фридрих ће проширити и на целокупно живљење, да би га све то још тешње привило уз стоичко учење. Први диктум медитација Марка Аурелија је гласио: »Не чини и не мисли нешто друкчије, него само онако као да си на ивици гроба« (Марко Аурелије, 1991:113). Управо ту мисао ће сада Фридрих прихватити као свој животни кредо. Носећи стално око врата врећницу с отровом за случај да буде заробљен, он ће закључити да човек који је одлучио да се бори на живот и смрт мора бити равнодушан према смрти и имати способност да без жаљења напусти овај свет (Friedrich, 1788:p: 169). Равнодушност према смрти постала је једини гарант да ће човек моћи да очува последњи бастион слободе: избегавање умирања у заробљеништву, понижењу и осрамоћености. С јетким цинизмом Фридрих је јављао д'Аргенсу о радикализаци свога стоицизма: »Од када је заратило учим се стоицизму; буде ли се овако наставило постаћу равнодушнији и неостељивији од самог Емпедокла и Зенона« (Friedrich, 1788:r:170).

И заиста, »стари Фриц« који ће се вратити из Седмогодишњег рата, биће потпуно равнодушан спреам готово свега што му је раније чинило задовољство. Остарео, суморан, огрубео и огорчен, он ће се претворити у округног

мизантропа, који је лишен »илузија« у погледу могућност човека да на било који начин утиче на збивања у свету. Живот је сада за њега, како каже Wilhlem Dilthey, постао обична комедија, у којој је једина утеха човеку то што може у сваком часу да је напусти (Dilthey, 1969:129). Ипак поред ове, Фридриху је утеху пружало и то што је губитком младости стицао чистоћу ума. Напуштање Амора и приклањање Минерви симболично ће зато означити докидање противречности између Фридриха-епикурејца и Фридриха-стоика. Но, никада коначно. И у најискренијим изливима огорчења бесмислености живота и преданости стоичкој равнодушној мудрости Фридрих није успео да до краја у себи убије два темељна осећања: мизантропију и самољубље. То ће, уосталом, признати и својој сестри: »Заслепљен сам мржњом према људима и уморан осећањем да остатак живота могу изгубити за неколико секунди; спреман сам да се одрекнем наде у срећу. Ипак, докле год у мојим грудима влада самољубље, мудра ласкавица ми даје својом причом утеху« (Friedrich, 1788:f: 79-80).

Оно што је код Фридриха могло да изазове самољубље била је чињеница да је цела Европа говорила о његовој храбрости и подвизима у Седмогодишњем рату. Осим тога, миром који је 15. фебруара 1763. закључен у Хубертсбургу, Прусија је ушла у ред европских великих сила и постала респектабилни фактор европске међународне политике. Ипак, трезвени »стари Фриц« је добро знао да слава и моћ Прусије стоје на прилично климавим ногама (Meineske, 1924: 419) и зато се идућих година уздржавао од »политике велике силе« (*Großmachtpolitik*), коју су почели да практикују тек његови наследници (Haffner, 1979: 79). Највећи извор Фридрихове nelaгодности била је чињеница да је након Седмогодишњег рата био принуђен да склопи руско-пруски савез (14. априла 1764), чега се стидео, јер се осећао као руски сатрап, немоћан да одоли тој »страховитој сили« (Mering, 1955: 115). Све то скупа је довело до губитка жеље за даљим стицањем ратне славе (иако не и за прекрајањем граница Европе, о чему сведочи каснија, тзв. прва подела Пољске). У основи узев, Фридрих је до краја живота остао веран својој чврстој решености, израженој крајем Седмогодишњег рата, »да преостале дане свог живота проведе[м] у самоћи, уз скуте велике мудрости и пријатељства« (Friedrich, 1788:s:182).

Погледајмо сада које место је Фридрих наменио рату у својој социјалној теорији. Пре свега, не сме се игнорисати чињеница да код њега имамо онај аксиом седамнаестовековног и осамнаестовековног рационализма, који је припремио духовне основе либерализма: »Најбитније што имамо на свету је живот и, како ми се чини, сваки умни човек би требало да тежи да га очува« (Friedrich, 1788:k: 259). Иако је и код Фридриха било наговештаја да би његово схватање о неопходности постојања слободе мишљења поданика могло попримири шире форме и довести до закључка да је умно уређење

друштва инкомпатибилно са свиме што угрожава живот и срећу људи – што значи и са ратом⁴ – ствари ипак неће кренути у том правцу.

У сваком случају, оно у чему је Фридрих остао доследан просветитељ, била је критика фанатизма. Као и у било којој другој сфери, тако је Фридрих осуђивао фанатизам и у рату, при чему је сматрао да је религија та која је једино у стању да ствара фанатизам, који онда покреће ратове. Фанатизам по њему није био добар ни као средство мудрог и трезвеног владара. За њим владар не сме посегнути ни ради придобијања свог, ни ради придобијања неког страног народа. чак и ако би један владар покушао да обећањем толеранције придобије неки други народ, на чијој територији се већ води рат, то не би био ни мало безопасан потез. »Може се, наиме, на своју страну привући народ ако му се обећа слобода вероисповести и на добар начин покаже да ће га попови и племићи притиснути. То значи: покренути небеса и пакао за ваше интересе« (Friedrich, 1789:f: 66). Фридрих је сматрао да владар не сме ни на који начин »покретати небеса и пакао за властите интересе«, јер то увек, на овај или онај начин, завршава у распомамљеној бестијалности. Штавише, владари се не морају ни петљати у ствари религије: довољно је да их прожме лажна представа части и да их страсти понесу, па да већ заслуже »да их се упореди са дивљим животињама« (Friedrich, 1789:e:13). Или, на другом месту: »То сам Вам већ рекао, драги мој: рат, који се води само на варварски начин, квари морал и од човека чини једно дивље створење; чини га животињским, дивљим и варварским. Не могу Вам, драги мој, рећи колико је велико моје гнушање и мој гнев« (Friedrich, f:489). С друге стране, паралела између зараћених људи и животиња могла је људима незаслужено доделити неке атрибуте које они у стварности не поседују. »пси се боре само око онога што им је стварно потребно – ми водимо рат из поноса на сањарије сваке врсте« (Friedrich, 1788:g:250).

Инсистирање на рату као нечем исконском и анималном водило је Фридриха закључку да је рат усуд који се не може избећи и који ће потресати човечанство докле год оно буде постојало. У његовим делима се могу наћи и осуде и оправдања таквог стања. Погледајмо прво како изгледају Фридрихове осуде рата.

⁴ Примера ради, у *Побијању Влагара Machiavellija* Фридрих је писао: »Стварати себи непријатеље да би их се побеђивало значи стварати чудовишта са којима се треба борити; много је природније, много умније и много људскије стварати пријатеље. Срећни су владари који познају сласт пријатељства, а још срећнији они који заслужују љубав и наклоност свога народа« (Friedrich, 1789:b:191). На другом месту, Фридрих је тврдио да је »рат највеће зло које може да снађе једну земљу и које је равно свим осталим заједно, утолико што је повезано са свим могућим злочинима« (Friedrich, 1788:n:182-183). Истина, тезу о злочиначкој природи рата Фридрих је умногоме релативизовао тврђњом да исти људи живе и у миру и у рату, што значи да ће чинити злочине и у миру и у рату, само ће у првом случају њихови злочини бити прикривени и ако буду откривени, наилазиће на већи одијум код публике него када су извршени у рату (Friedrich, 1789:e:16-17).

Рат је Фридрих критиковао по правилу тако што га је идентификовао са варварством и фанатизмом: пошто људима владају страсти, то је неумитно да ће их ратови увек покретати у ратове и да се ратна спирала – упркос свим просветитељским настојањима – не може зауставити. Обратимо пажњу на неколико примера: »Најобразованији народи воде рат као дивље звери. Стидим се човечанства и црвеним због овог века. Хајде да признамо истину: лепе науке и филозофија шире се само међу малобројнима; велика гомила, народ, и руља међу племством, остају оно за шта их је природа створила: тј. дивље звери« (Friedrich, 1791:a:50). »Упркос филозофским школама човек ће остати најзлоћуднија животиња на земљи. Празноверје, саможивост, осветољубивост, неверност и незахвалност изазиваће кржаве и трагичне сцене до краја света; јер нама владају страсти, а ум тек веома ретко. Ратови, процеси, пустошења, заразне епидемије, земљотреси, и банкроти ће увек постојати. Све историје света не говоре о ничем другом. чини ми се да, ако је то увек било, онда мора бити и нужно« (Friedrich, 1791:b:69). »Рат је један бич; он је нужно зло зато што су људи покварени и зли, зато што анали света доказују да су се увек водили и да је, можда, стваралац природе хтео да постоје непрекидне пропасти како би се људи убедили да у овом сублунарном царству ништа није постојано. Кнежеви се често нађу у неизбежној ситуацији да се супротставе својим тајним и отвореним непријатељима. Ја сам се нашао у таквој ситуацији. Ако сам људе унесрећео, ни себе нисам поштедео – то су пропратне околности које не спадају у намере, иако јесу њихове последице, исто као и кретање једног точка кола, које производи даље кретање, подижући притом прашину која је за брзину ирелевантна« (Friedrich, e:295). »Исто је да ли се протестује против снега и кише, или против рата; свака од ових ствари је нужна и једном филозофу не приличи да се лађа тог залудног посла. Од лекара се тражи да излечи грозницу, а не да од ње прави сатиру. Имате ли лек? но, дајте нам га, молимо Вас. Ако га, пак, немате, имајте барем саосећања са нама. Пустите нас да са анђелом Итурелом кажемо: Ако све на свету и није добро, а оно је барем подношљиво, и ми се морамо задовољити нашом судбином« (Friedrich, 1788:o:207).

Рат је, дакле, судбина и све што владар може да учини јесте да се тој судбини прилагоди и да своју војску организује на најбољи могући начин. У основи узев, постоје два идеална типа организације оружаних снага, које владар може спровести; народна и плаћеничка војска. У почетку су војске биле народне (тј. постојало је »опште наоружање целе земље«), али је Фридрих био уверен да су та времена давно прошла и да је наступило време плаћеничких војски, које су најоптималније за савремено вођење ратова (Friedrich, 1789:a:73 и даље). Једину предност старог система војске Фридрих је видео у томе што у миру није било војних трошкова, дочим се у рату све мењало, пошто је сваки грађанин постајао војник. У новом систему ратови су краћи, мање су деструктивни, а трошкови се равномерно распоређују на време мира и време рата (Friedrich, 1789:e: 88-89). То су по Фридриху били

сасвим довољни разлози да се више никада не помисли на народне војске и не пожеље народни ратови.

Ово Фридрихово мишљење може да чуди, с обзиром на чињеницу да је живео на самом крају епохе плаћеничких војски и витешких ратова, те да ни пуна деценија неће проћи након његове смрти док француски Јакобинци не положе темеље модерној епохи народних војски и народних ратова. Зато ово питање заслужује мало више пажње, а за схватање Фридрихових разлога је можда најбоље подробније се осврнути на једну дискусију коју је по овом питању водио са д'Алембертом у својој преписци. У писму Фридриху од 2. августа 1770. д'Алемберт отвара спор, критикујући владавину Луја XIV,⁵ а посебно његово увођење стајаће плаћеничке војске: »Облик владавине је, по себи и за себе, небитан: ако је влада праведна, ако сви припадници имају једнако право на заштиту, ако су сви на исти начин подвргнути законима и на исти начин се кажњавају у случају престапа и ако испаштања нису само за мале преступнике, а почасті за велике. што се тиче Луја XIV, то би требало подробно истражити: да ли је за своје краљевство урадио више добра или зла; није ли од Европе начинио таоца, пошто је другим владарима дао пример оне бројне војске на чије су издржавање сада принуђени и најпаметнији и коју би рађе заменили за мануфактуре и пољопривреду, када им у том погледу не би биле везане руке једном тужном нужношћу. чврсто сам убеђен да ми у томе Ваше Височанство неће противречити« (D'Alembert, 1788a:107-108).

Ипак, у свом одговору од 18. октобра Фридрих је нашао за потребно да противречи д'Алемберту. Он види превасходно добре стране система скупе и велике стајаће војске коју је увео Луј XIV и зато отписује следећу апологију иновације француског краља: »Скупоћа држања ових војски скраћује трајање ратова; уместо да трају тридесет година, као пре једног века, сада су монарски принуђени да их много брже окончају због исцрпљености. У наше време седам или осам битака већ исцрпљују изворе владара и чине их мирољубивим и попустљивим. Такође треба приметити да ове војске далеко тачније одређују сталезе него што је то раније био случај. На први знак труба, који се сада огласи, своје послове више не напуштају ни сељак, ни занатлија, ни судија, ни научник; они мирно настављају своје уобичајене послове и препуштају браниоцима домовине бригу да је освете. Пре су се на прву буку ужурбано попуњавале трупе; све је тада постајало војник; није се мислило ни на шта друго до на одбрану од непријатеља: поља би се запарложила, а радионице опустеле. А војници, лоше плаћени, лоше збринути, лоше дисциплиновани, живели су напросто од пљачке и понашали се као разбојници у несрећним земљама које су служиле као позорнице њихо-

⁵ D'Alembert је заправо од самог старта преко критике Луја XIV имплицитно циљао на Фридриха, хотећи да од овога изнуди пацифистичке изјаве (Greese, 1974:142). Но, Фридрих је одмах схватио д'Алембертову намеру и, како ћемо у наставку имати прилике да видимо, није се дао навести на неку непромишљену изјаву.

вим војевањима. Све се то веома променило; не у смислу да у појединим војскама не постоје нечасни пљачкаши и разбојници, већ да то не добија размере разузданости, као некада. Зато дозволите да останем при свом суду о држању великих војски, све док ми не наведете боље разлоге за њихово укидање. Политика без сумње има друга правила него метафизика; само нека од њих се показују тако чврста као правила геометрије» (Friedrich, 1788:u:82-83).

На овај Фридрихов став д'Алемберт реагује ублажавањем своје позиције, иако и даље критички говори о текућем процесу милитаризације европских држава. »Признајем све што је добро и корисно урадио [Луј XIV]; такође признајем да науке, уметности и образовање имају њему пуно да захвале; само, његови често крајње неправедни ратови, његово расипништво, његова охолост, његова нетрпљивост, његово повлачење Нантског едикта, његов прогон Језуита – све то, Сире, страховито отежава други тас. што се тиче примера држања велике војске, који је дао осталим владарима, мора се додуше признати, Сире, како би се барем делимично задовољила правда, да у постојећем уређењу ни најувидљивији владари нису у стању да одступе од тог примера: косило би се једнако са памећу колико и са њиховим дужностима према поданицима када би остали без моћи, док су сви око њих наоружани до зуба. Али нека ми Ваше Величанство дозволи једно питање: не би ли они, када не би били својим положајем на то принуђени, хтели да имају сто хиљада сељака више, а сто хиљада војника мање. Први ће их обогатити, док их други много коштају. Знам, том великом војском брже ће се окончати ратови и, извесно, боље је изгубити сто хиљада, ако се већ морају изгубити, у двадесет или тридесет година, него у шест или седам. Такође, признајем и предност ове велике војске: да више није потребно као раније на прве пуцњеве топова прибављати војнике; само, Сире, зар један владар који би био само ратник, а не и филозоф, не би могао да своју велику војску злоупотреби како би чешће и лакше водио рат; као што је и сам Луј ЦИВ себи пребацио на самртној постељи? Осим тога, зар трошак, који ове велике војске траже, не ставља Европу, чак и у мирним временима, у неку врсту непрестане напетости која се тешко може разликовати од једног непрекидног рата?» (D'Almebert, 1788b:122-123).

Интересантно је видети како сада Фридрих одговара на ове веома разложне и убедљиве аргументе: »што се тиче Луја XIV, Французима би доликовало да га бране: дао им је красне мануфактуре, створио им је дивне границе, које је тако добро учврстио да је своју краљевину осигурао од скоро сваког напада; био је и заштитник наука. Из захвалности би га Французи требали оправдавати, али пошто Ви желите да ја будем његов Дон Кихот, узећу слободу да Вас подсетим да су много времена пре њега Римљани држали војске једнако велике као што је била његова. А када бисмо имали сто хиљада пољопривредника више, морали бисмо имати и још три пута по сто хиљада јутара земље, да бисмо их збринули. Јер свака

земља има свога господара и сасвим довољно руку да је обрађују. Даље, како имати поверење у поштење и честитост толико много кнежева, када их они у највећем броју уопште немају? И ко би те марионете, за које само Бог зна каквав случај их ставља у покрет, убацио у исту форму да из њих стоври мирољубиве кнежеве. Потребно је да буду само два владара са немирним главама у Европи и то је довољно да се створи хаос. Отуда закључујем: ратова је било одувек, а што је увек било, мора бити нужно (без обзира што ми је разлог томе непознат). Дакле, тај уништавајући бич ће у свим временима бацати ову несрећну земаљску куглу у тугу« (Friedrich, 1788:v:94-95).⁶

Цела ова дискусија нам помаже да боље схватимо основни Фридрихов став по питању рата. Притегнут д'Алембертовим аргументима, који преко леђа Луја XIV погађају заправо његов властити милитаризам, Фридрих ће своје последње прибежиште пронаћи у аксиомима непоправљиво искварене људске природе и неизбежности рата, који окончавају сваку могућност даљег вођења дискусије. Једино релевантно питање које се Фридриху намеће тиче се начина на који ће се владар припремити да се ухвати у коштац са изазовима неминовног рата. Фридрихов одговор на то питање ће гласити отприлике овако: владар мора свој народ поделити на два дела, и то на онај који се бави цивилним пословима и онај који се професионално бави војничким послом. Иза наивног и неуверљивог аргумента да отпуштање најамних војника из службе није могуће јер нема довољно цивилних послова којима би се они окупирали (чиме је Фридрих у старту одбацио д'Алембертову инсинуацију да је војска пуки баласт за једну државу), крије се заправо један други разлог: војска мора бити професионална, да би могла да се отргне страстима и свој посао обавља онако како то владар од ње очекује.

Зато је Фридрихов идеал рационалан, исцалкулисан рат који владари воде међусобно, употребљавајући само своје професионалне – а то значи плаћеничке – војске. Да би се успешно водили ратови, потребно је, пре свега, да командовање буде хладно, прорачунато и увек примерено ситуаци-

⁶ Више него интересантна дискусија је завршена једним прилично млаким и заправо потпуно неуверљивим саглашавањем обе стране. Наиме, Фридрих је у поменутом писму у наставку прешао на шаљиви тон: »Дозволићете ми такође да се у погледу укидања Нантског едикта не сложим са Вама: заиста сам захвалан Лују XIV на томе и када би његов господин унук следио тај узвишени пример, био бих у потпуности прожет захвалношћу. Посебно ако би у исто време прогнао филозофску фукару из свог краљевства, са жаљењем бих те проганике прихватио код себе« (Friedrich, 1788:v:95). Не желећи да више заопштава своју аргументацију и да се замера већ очигледно изиритираном краљу, d'Alembert се ухватио за ову Фридрихову шалу и написао да сасвим разуме задовољство Фридриха укидањем Нантског едикта, али да, као француски држављанин, мора нужно бити другог мишљења. У сваком случају, он зна да ће у Фридриховој држави филозофи увек наћи сигурно уточиште пред прогонима (D'Alembert, 1788c:129). Прихватајући ово очигледно ласкање, Фридрих је радо окончао целу дискусију (Friedrich, 1788:z:107).

цији,⁷ али исто тако и да војска буде »машински« организована. Фридрих је, заиста, на другим местима писао о томе да је војска само једна »вештачка и отуда несавршена машина«, која долази у стање хаоса, чим попусти пажња и надзор генерала. Због тога »дресура« војника мора бити радикална, а контрола којој ће бити изложени »дресирани« војници строга, непрекидна и потпуна. Ово »машинско« виђење војске је било праћено потпуним пренебрегавањем чињенице да су и војници људи. У самом чину војничке »дресуре« Фридрих је, очито, видео претварање људи у безобличне делове машине која следи само своје сопствене циљеве. Уосталом, колико је он мало ценио једног »добро дресираног војника« говори и чињеница да је сматрао да је његова погибија у рату губитак само када га се не може заменити другим истим таквим. Из оваквог Фридриховог поимања војске логично је следио закључак да је битка судар две »машине«, о чијем исходу одлучује снага здружених елемената у свакој од њих, а ако су обе по снази исте, онда брзина којом једна удара о другу (Friedrich, 1789:i:236-237).

Када су војске машински производи владара, а рат њихово пословно предузеће, онда се ни војници за њихов посао не мобилишу другачије него новчаном мотивацијом. Зато је за успех војних подухвата са таквом војском најбитније да се финансије воде како треба. Уопште узев, може се рећи да су финансије за Фридриха биле главни нерв државе и рата (Helmholt, 1925: 96). Успех ратова у његово време се заснивао углавном на тачном и сигурном предрачуна ратног буџета, те из тог угла гледано постају јасне Фридрихове речи о последњој пари као фактору победе (Mering, 1955:126). И заиста, Фридрих се није сненивао да изјави како је новац »као чаробни штапић, уз помоћ кога се праве чуда«, јер војници, баш као и сви државни чиновници морају бити адекватно плаћени како би ваљано обављали свој посао (Friedrich, 1788:e:62) – па макар тај посао био прављење чуда. чак је и у анализама сопствених војних победа Фридрих главну пажњу обраћао свом финансијском, а не војном генију: добре финансије су омогућиле Прусима победу како у рату за аустријско наслеђе (Friedrich, 1788:b:283-284), тако и у Седмогодишњем рату (Friedrich, 1788:c:345-346).

Оваква Фридрихова схватања су била у потпуном складу са оним што је у пракси чинио. За време његове владавине, у Прусији је 3% целокупне мушке популације било регрутовано у војску, тако да је сваки седми мушкарац у напону снаге био војник,⁸ а дисциплина ове војске била је неупоредиво

⁷ Свако предавање војсковође емоцијама је погубно, пошто води онемогућавању реалног увида у ток ствари и, неумитно, прављењу погрешних потеза. Зато је карактеристичан одговор који је добио Волгаире, када је једног дана запитао Фридриха: »Али Сире, зар нисте за време битке пуни гнева и одушевљења?« Фридрих је на то само одговорио: »Уопште не; јер управо тада се мора бити што је могуће мирнији и, када све почне, имати хладну главу као Marlborough« (Friedrich, f:31-32).

⁸ Фридрих Вилхелм је свом сину оставио стајаћу војску која је бројала 80.000 војника и која је у односу на тадашњи број становника Прусије (cca. 2.200.000) била изразито предимензионирана. Након освајања шлезиие Фридрих је удвостручио не само број становника

већа него у било којој другој земљи. У њој није било ни верског одушевљења, ни патриотизма, ни жеље за славом, ни оданости великом војсковођи. Све је, по речима Франца Мехринга, функционисало попут једне велике машине, с тим да је то била последица таквог унижавања и поробљености поданика, какви више нису били могући ни у једној европској држави (Mering, 1955: 300). Додуше, неексплицитно следећи Machiavelliја (Machiavelli, 1985:123-124), Фридрих је сматрао да су за ратовање најбоље трупе домаћих војника, пошто су најпостојане и немају склоност дезертирају (Friedrich, 1789:j:5). У пракси, пак, Фридрих није никада успевао да накупи довољно Пруса за своју војску, тако да су читаве регименте биле састављене од страних плаћеника, а слична ситуација се дешавала и у официрском кору (Bendix, 1980:1:250-251). Зато Фридрихов став да број страних плаћеника не сме да прелази број домаћих војника (Friedrich, 1789:b:153) никада није био, нити је могао бити примењен у пракси. Ипак, он је индикативан за будуће време народних ратова, када ће војске бити састављене искључиво од »домаћих« снага, на које су се команданти увек могли поуздати, под условом да је посао националистичко-милитаристичке пропаганде обављен како ваља. За Фридриха је тако нешто још увек непојмљиво, јер су из његове перспективе Пруси били само градивно ткиво његове државе као машине, па су се, увојничени и »дресирани«, на исти начин уклапали и у његову војску као машину.

Оно што понајвише дели Фридриха од епохе народних војски и народних ратова јесте аксиом да војник може бити домаћи или страни плаћеник, али не може бити *грађанин*. Пошто су и један и други окренути зарађивању новца и ничем другом, то свако од њих мора свој позив да обавља на себи својствен начин: први ратовањем, а други производњом и трговином. Зато Фридрих инсистира на томе да се ратови воде на начин да »грађанин који живи мирнодопски, мирно и неометано у свом домаћинству, не може да зна да се нација туче, осим ако за то не сазна из ратних извештаја« (цит. према: Cavallar, 1992:136). Свако мора да ради свој посао да би »државна машина« могла успешно да функционише: грађанин мора да производи и тргује, да би га Фридрих опорезовао и тај новац онда давао војницима као надницу за ратовање.⁹ А када је у питању био грађанин туђе државе, на којој би се Фридрих нашао приликом освајачког похода, важила је слична забрана уплитања војске у грађански живот. За разлику од војсковођа у каснијим сукобима народних војски Фридрих није видео никакав разлог да се спроведе било какве репресалије према становништву државе са којом је био у рату. Рат је био ствар владара и њихових плаћеничких војски, а не станов-

Прусије, него и број својих војника. На крају свог живота он је владао над 6.000.000 Пруса и командовао војском од 230.000 војника (Saner, 1995:60-61).

⁹ За време мира расходи за војску су износили 70-80% целокупних државних прихода, док је у време рата овај удео прелазио 90% (Saner, 1995: 61).

ништва. Уосталом, у витешки морални кодекс је још увек спадала забрана да се врши насиље према оном ко је ненаоружан и ко директно не учествује у оружаном сукобу. »Требало би бити веома велики варварин када би се ведро срца хтелo мучити ове јадне сељаке, који су без икаквог разлога упали у наш сукоб. Ако они због тога пате, онда је то нужна последица наших маршева и битака. Узгред, ја увек наређујем да се поштеди онај ко се може поштедети« (Friedrich, f:79).

Ова комбинација старог витешког и новог »машинског« виђења војске и рата није, међутим, била једина која се код Фридриха могла наћи. У његовим списима је такође могуће реконструисати елементе једног другог виђења, које наговештава епоху народних ратова. Из те оптике рат је вештина која почива на племенитој врлини храбрости и која је била усавршена до максимума у римској републици. Римљани су, наиме, били принуђени да воде ратове и негују ратну вештину, не само због освајања, него и зато што су разна племена, попут Вандала, Пикта, Саксонаца и других, угрожавала њихову слободу (Friedrich, 1789:e: 22). Ту долази до изражаја схватање да је рат »један занат за људе од части, када грађани стављају свој живот у службу домовине«, док се у разбојништво изрођава »чим се у то умеша ниско користољубље« (Friedrich, 1789:d:128). Ратничке врлине и схватање рата као часног заната престали су да постоје у Риму најкасније за време домината и претворили се у пљачку и пустошење, које су донела германска племена. Варварске традиције Германа, којима су »заразили« целу Европу, окончао је тек Карло V, враћајући се поново старим добрим римским традицијама (Friedrich, 1789:g:53).

Један истински владар и војсковођа се зато по Фридриховом мишљењу увек мора ставити на чело своје војске и будно се старати о њеној части и достојанству (Friedrich, 1789:e: 30). што се становника Прусије тиче, они су у време Римљана били дивљи и ратоборни као и сва друга германска племена, која су, по самим Фридриховим речима, у Европу донела само »пљачку и пустошење«. Међутим, за разлику од његових општих излагања о старим Германима, Фридрих је староставне врлине »храбрости и ратничког духа« Пруса позитивно оценио и чак констатовао да су се преносиле с колена на колена, тако да у 18. веку и даље одликују његове поданике. То је, уосталом, по Фридриховом мишљењу, био разлог због кога је Берлин (након што је под краљем Фридрихом II био »немачка Атина«) тако брзо и лако под краљем Фридрихом Вилхелмом постао »немачка Спарта«, тј. потпуно милитаризована држава (Friedrich, 1789:a:57).

Овде можемо да видимо прве рудименте онога што ће се од друге половине 19. века тако злокобно заговарати као »изворне аријевске/германске/немачке особине« – храброст и ратнички дух – и супротстављати »традиционалној романској лукавштину«. Третирајући Прусе у грађанском животу као робове, а на бојном пољу као храбре ратнике, Фридрих је почео да ствара један стереотип, који ће касније улазити, више или мање вариран,

у војне калкулације и прогнозе исхода ратних сукоба. На крају крајева, сам Фридрих је говорио да владар мора »познавати дух народа и знати за шта је способан и колико се може далеко ићи када га се предводи на непријатеља« (Friedrich, 1788:e: 60). То је оно што ће немачки националисти здушно прихватити и слику о храбрим, борбеним, па и непобедивим Немцима брже-боље адаптирати у своје виђење – народног рата.

Већ је речено да Фридрих није увек само ламентирао над »чињеницом« неизбежности и вечности ратова. Он је такође знао да оправдава постојање ратова и да им чак додељује позитивне функције. Тако на једном месту можемо да читамо да добро које доноси један »праведан« рат поништава све зло које се недвојбено налази у њему. Добра страна тог рата се састоји у стварању прилике да се прехране многи људи који би у време мира гладовали и представљали само терет за државу. Када не би било рата, племство би се искварило, јер би време проводило у уживању и луксузу. Рат помаже и да се испоље »скривени таленти« у народу, пошто обичан војник може да се искаже херојским делима. Он развија не само врлине као што су храброст, одважност, хладнокрвност, него и интелигенцију. Уопште, рат инспирише развој наука (механике и физике) и доводи до научних открића (барут, бомбе), па се чак може закључити да »наука рата примењује људски дух више од осталих« наука (Friedrich, 1789:e:21). Према томе, парадоксални закључак ове аргументације би гласио да је прави мотор просветитељства рат, пошто не само да решава социјалне проблеме и ојачава врлине, него директно стимулише развој ума.¹⁰

Обратимо сада пажњу на чињеницу да је Фридрих употребио ону, након Августина много рабљену и у 18. веку већ увелико одомаћену флоскулу »праведног рата«. Поставља се питање шта он, који је обесмислио све елементе теолошке легитимације власти, још може да подразумева под појмом праведног рата. Пође ли се од премисе да је најважнија сврха једног рата то да штити слободу и независност државе, онда би се праведним могао означити само одбрамбени рат (Friedrich, 1788:p:183). Даље, поставља се питање да ли би, поред овог одбрамбеног, и неки грађански рат унутар једне државе могао да претендује на квалификацију праведног. Позитиван одговор на то питање би могло да сугерише једно место на коме Фридрих каже да је праведна одбрана потлачених од неправедних тлачитеља (Friedrich, 1789:e:15). Ипак, остаје нејасно шта треба разумети под формулацијом »одбрана потлачених од неправедних тлачитеља«. Проанализира ли се мало боље поменуто место видеће се да Фридрих није имао намеру да ову појаву доведе у било какву везу са грађанским ратом, односно

¹⁰ Питање колико је Фридрихов милитаризам утицао на пацифистички дух просветитељства изван Прусије излази изван оквира овог рада. Ипак, није згорег подсетити да се у одељку о рату Дидеротове и д'Алембертове *Енциклопедије* (1751-1780) заступа мишљење да рат не само што је неизбежан, него чак и ојачава људски род: буди врлине и чува од лењости (нав. према: Merle, 1995:41).

са побуном поданика против тиранина. Нигде у Фридриховим делима не можемо наћи место на коме би се неки грађански рат, односно нека побуна поданика против тиранина окарактерисали као праведни. Зато се чини сасвим плаузибилним закључак да је Фридрих синтагму праведног рата резервисао искључиво за односе међу државама, и то превасходно за оне односе у којима један »неправедни« владар осваја народ друге државе (који већ има свог »праведног« владара). У прилог таквом закључку говорило би и једно место на коме Фридрих говори о вези између »нужности« и »праведности« једног рата: »Људска крв је исувише скупоцена да би се било када проливала и задовољавала настојање неког неосновано сујетног владара да од себе створи величину. Само нужност може оправдати један такав поступак; а та нужност не настаје пре него што неправедни непријатељ не скупи све своје снаге да подјарми један невини народ и нападне једног владара, који га ни најмање није увредио« (Friedrich, 1789:e:11). Оваква поставка могла би да сугерише закључак да је Фридрих био принципијелно против сваког освајања туђих територија, да је легитимисао сваку борбу против окупатора и да је праведан рат идентификовао са одбрамбеним ратом.

Такав закључак би, ипак, био исхитрен. Јер, Фридрихово је било дубоко уверење да је освајање туђих територија оправдано ако се не осваја тек освајања ради, већ ако се има »јак разлог« за вођење освајачког рата може се појавити само као последње средство, које преостаје тек када се сва друга средства покажу неуспешним (Friedrich, 1789:б:231). У сваком случају, »јак разлог« никада не би могао бити религиозне природе, пошто је Фридрих сматрао да су сви религиозни ратови врхунац неправде и глупости (Friedrich, 1789:б:232). »Јак разлог« за вођење освајачких ратова могао би се пронаћи у томе да се успостави власт над одређеном територијом, када се то не може учинити путем наследства или избора од стране »овлашћене нације«, пошто једино у том случају Фридрих допушта »освајање [...] у исправно предузетом рату« (Friedrich, 1789:б:111). Међутим, и даље остаје спорно шта представља »јак разлог« да се предузме »исправно« освајање када један владар одређену територију не може да стекне ни наследством ни избором од нације која је »овлашћена« да то учини. Ма колико се тражило по Фридриховим делима, неће се наћи јасан, експлицитан и недвосмислен одговор на то питање. Заправо једини начин да се на њега одговори лежи у томе да се пође од државног резона, који оправдава све акте владара којима он учвршћује и проширује своју власт. »Јак разлог« који би отуда легитимисао праведан освајачки рат састојао би се у томе што освојене територије могу да учврсте и ојачају моћ освајача. »Владари командују нацијима, али интереси командују владарима« – гласио је основни принцип апсолутистичког државног резона. Зато само овај »државни разлог« може бити »јак разлог« за освајање. Јачина разлога

показује се тако као буквално питање снаге и моћи државе која предузима освајање.

Сличан проблему »јаког разлога« за предузимање освајачког рата јесте и проблем Фридриховог моралног оправдања кршења међдржавних уговора. Тај проблем је опседао Фридриха цео живот, и то много интензивније од претходног, иако његово разрешење никада није одмакло даље од магловите формулације »среће целог народа«. »Суверен има за циљ срећу целог народа, а његова дужност наређује да му је и прискрби. А да би то учинио он мора да жртвује себе и, још много пре, своје уговоре, када почну да се супротстављају добру његовог народа« (Friedrich, 1788:i:155). На другом месту Фридрих износи сличну формулацију: »За владара је правило оно што је најбоље за државу. [...] Ако је владар обавезан да саму своју личност жртвује за добробит својих поданика, тим више он мора њима жртвовати и оне односе чији би им продужетак трајања шкодио« (Friedrich, 1788:a:10-11). За разлику од »приватног човека«, који увек мора одржати своју реч, јер то може повући зло само за једног човека (тј. њега самог), владар не мора да се држи дате речи када процени да то може повући »једну општу несрећу за цео народ« (Friedrich, 1788:a:12). То, конкретно, значи да владар треба да крши државне уговоре ако процени да они почињу да штете његовим поданицима. Или њему самом – то поготово.

Цела ова аргументација садржи један велики проблем на који је својевремено указао Friedrich Meinecke. Логика просветитељства је Фридриху говорила да владар мора да чини све за добробит свога народа, док је логика државног резона допуштала владару да чини све оно што је у интересу очувања, проширења и јачања његове личне власти. Уместо да се определи само за прву логику (и тиме пође пацифистичким путем којим је већ био кренуо Саинт-Пиерре), Фридрих је покушао са компромисом: уговори се могу кршити када је то у државном интересу, који је у исто време и »срећа целог народа«. Међутим, оно што је у самом старту било спорно то је да ли се државни интерес заиста може изједначити са »срећом целог народа«, или је тек интерес осамостаљене власти, односно Фридриха самог (Meinecke, 1924: 385-386). У првом случају уговори би се могли кршити само ако би угрожавали мирнодопске услове у којима народ заиста може да остварује »срећу« кроз нормално привређивање и вођење обичног свакодневног живота, док би се у другом случају могли кршити без обзира на то што ће народу донети рат и »несрећу« сваке врсте, *само ако то доприноси порасту моћи владара*.

Већ у контексту ране Фридрихове социјалне теорије веома је било лако видети шта односи превагу. Наиме, још је 1736. Фридрих стао на становиште да се сви владари увек исто понашају, следећи главни принцип да увећавају своју моћ. Покреће их стално исти ум и иста страст да своју моћ увећају докле год то могу (Friedrich, 1788:d:24). Исту мисао налазимо и у тестаменту из 1752: главни, ако не и једини циљ власти јесте »јачање државе

и повећање њене моћи» (Friedrich, г:72). У есеју о облицима владавине и дужностима владара из 1777. Фридрих упоређује добру владавину са сатним механизмом и закључује да она не служи ничему другом до »проширењу државних граница« (Friedrich, 1788:e:72). чак и у самом *Побијању Владара Machiavellija*, као Фридриховом најлибералнијем спису, држава је схваћена као сила, исто онако како ју је схватао онај кога је Фридрих хтео да оспори: Machiavelli (Dilthey, 1969:187). Зато се слободно може рећи да је Фридрих био и остао веран макијавелистичкој (као и хобзовској) слици владара који се трајно налазе у природном стању и, без икаквих правила, своје трајне оружане сукобе прекидају привременим примирјима. Иако се у неким његовим делима могу наћи декларативна упућивања на то да је у интересу монарха да одржавају равнотежу сила у Европи,¹¹ па чак и да почну да чине кораке у правцу стварања светске (или барем европске) државе,¹² Фридрих је у срцу остао закleti скептик у погледу било какве могућности да се превазиђе перпетуирано стање рата. Већ од краја рата за аустријско наслеђе Фридрихом ће овладати мисао да је у Европи немогуће успоставити равнотежу сила (о некој *цивилнас маџима* да се и не говори), а ако би се то чак и десило, да би одмах избили сукоби и ратови због територија на другим континентима. У *Разматрањима о савременом стању европског система држава* из 1736. млади Фридрих ће закључити да је људски ум »у свим земљама и у свим вековима исти. Људи имају увек скоро исте страсти, њихове тежње не разликују се готово ни у чему, некада су више, а некада мање бесни, већ у зависности од тога колико их несрећни демон честољубивости и неправедности запахне својим кужним и заразним дахом« (Friedrich, 1788:d:29-30). Охрабрен успехом свога освајања шлезације, он ће десет година касније поверовати да постоји образац умног делања који једном владару може донети успех не само у миру, него и у рату. Зато у *Историји мога времена* налазимо следећу мисао: »Ум нам о томе прописује закон од кога, по мом мишљењу, ниједан политичар не сме да одступи, наиме: зграбити прилику и делати све док је повољна; али не хтети силом је изнудити, пошто се тада ставља све на коцку« (Friedrich, 1788:a:18). Државничко мајсторство се, дакле, састоји у томе што треба осетити кад се указује повољна прилика

¹¹ Тако у *Побијању Владара Machiavellija* Фридрих изражава наду да би се један трајнији и постојанији европски мир могао заснивати »на очувању мудре равнотеже, пошто се премоћној снази једне државе супротстављају уједињеном снагом други суверени« (Friedrich, 1789:b:227). Исту идеју Фридрих понавља и 1770, када каже да би сваком владару његов властити опстанак требао да »налаже да оружјем одржава равнотежу моћи међу европским владарима« (Friedrich, 1789:e:75).

¹² На једном месту, Фридрих је, потпуно нетипично за њега, у пацифистичко-просветитељском духу изложио предлог да европски владари образују један конгрес за добробит Европе и целог човечанства. Тај конгрес би одлучивао у споровима по питању части између појединих владара, што је до тада по његовом мишљењу био највећи извор сукоба (Friedrich, 1789:c:73-74).

да се нападне и освоји оно што се жели освојити, без обзира на уговоре или неке друге обзире који евентуално то забрањују.

Након Седмогодишњег рата Фридрихова ће се мисао радикализовати у правцу прихватања аксиома да владаре више нису у стању да стабилније повежу ни хришћанска религија, ни сопствени (што јавни, што тајни) уговори са другим владарима, па чак ни транспарентни заједнички интереси. Помисао да ће неки владар из религиозних побуда ићи против властитих интереса Фридриху се чинила сасвим апсурдном. Познато је његово исмејавање религиозне скрупулозности Марије Терезије приликом поделе Пољске.¹³ »Плакала је – изругиваће се касније Фридрих – али је ипак узела.« Ради се, дакле, само о томе хоће ли се реализација сопствених интереса одвијати хладно, безобзирно и прорачунато, или ће се од ње правити непотребан псеудорелигиозни циркус.

Ствари не стоје ништа боље ни у погледу обавезаности владара уговорима које је закључио са другим владарима. Правна сигурност очигледно није била нека значајнија вредност у Фридриховом виђењу међународног поретка. Сваки владар може у свако доба кршити уговоре које закључи ако је то у интересу његове државе, а из истог разлога може предузимати и освајачке ратове. Ако је Фридрих до тада можда још и гајио извесно поверење у оне уговоре, или барем прећутне споразуме, које би владари били принуђени да поштују због обостраних интереса, Седмогодишњи рат га је дефинитивно убедио да се владари не могу поуздати ни у оне интересе који их наизглед најтежње спајају са неким другим владарима. Разлози за то се могу наћи у његовом начину гледања на збивања која су довела до Седмогодишњег рата. У јануару 1756. он је, наиме, закључио тзв. Вестминстерску ковенцију о савезу Прусије са Енглеском, верујући да ће тако ојачати свој положај наспрам Русије и да неће угрозити свој дотадашњи савез са Француском. Тај корак је учинио полазећи од премисе о »вечном« савезу Прусије и Француске кроз »женидбе« ових земаља са Шлезијом, односно Лореном. Али то се показало као лош прорачун, пошто је Француска ушла у коалицију не само са Русијом, него и са својим »вечитим непријатељем« Аустријом. Не могући да схвати како је Француска могла да се окрене против њега (а то значи и против њених сопствених интереса), Фридриху је остало једино да закључи како владари могу ратовати против својих интереса, заведени неком тривијалношћу, која се не може логички објаснити, а поготово не предвидети. Иако је признавао да је историја учитељица владара (Friedrich, 1788:a:20), то ни у ком случају није требало да значи да је развој духа кроз историју праћен просвећењем реалних актера који делају на историјској позорници. Сасвим супротно, увек се понављају и понављаће се исте ирационалне сцене, у којима учествују »празноглавци у пурпурној

¹³ Њене су речи наводно биле: »Даће Бог да за ово једном на оном другом свету не будем позвана на одговорност!«

одори, комедијаши са бискупским капама, као и вице-краљеви, звани министри» (Friedrich, 1788:a:74). Даља консеквенца овог начина размишљања јесте да ум више не пружа никакву могућност да се један владар поузда у друге владаре и да калкулише са правцима њихових делања. Оно што један владар сматра да је у интересу неког другог владара може се показати потпуно непримерено чињеничном стању. Зато је кулминацију Фридрихове политичке мисли представљао један систем изолованих »државних сила« (*Machtstaaten*), међусобно повезаних ничим другим до нападачким амбицијама њихових владара (Meinecke, 1924: 400). Након слома универзалистичких религијско-црквених идеја (у 16. веку) и идеја о колико-толико трајним (ако већ не »вечним«) савезима међу појединим владарима на сплету религиозних, династичких и сличних основа (у 17. веку), у 18. веку је и онај хладни, просветитељски ум капитулирао, остављајући Европу без правих интегратора. Парадоксални ефекат просветитељства, са његовим универзалистичким концептом ума, био је просвећени монарх који стиже до умног увида у ирационалност збивања око њега и зато гледа да се максимално изолује у једну потпуно егоистичку »државну силу«, која ће на потпуно механички начин бити повезана/супротстављена другим »државним силама«. Просветитељски успон ума претворио се у једну хладну слику универзума у којој се међусобно потиру безумне силе, без обзира на то имају ли или немају људско обличје и претендују ли на умност или не. »Изолиране државе са изолираним личностима вођа на челу – међусобно нису биле повезане никаквом другом везом до оном узајамног коришћења и шкођења« (Meinecke, 1924:402-6).

Потпуни парадокс настаје онда када се рат између ових »државних сила« претвори у нормално стање и перспективу вечног мира остави да безнадежно лебди у једном далеком, »идеалном свету, где је непознато *швоје* и *моје*, где су принчеви, министри и њихови поданици сви скупа без страсти и где се у целини следи глас ума« (Friedrich, 1789:e:77). Ера просветитељства се тако, у потпуном контрасту са првобитним амбицијама, окончава протеривањем ума у трансценденцију (тј. утопију), док се иманенција сурвава у оргије деструктивних страсти, које тек ту и тамо понеки одблесак ума обасја свешћу о општој подвргнутости хировима судбине. Фридрихова је »заслуга« лежала управо у томе што је он најбезобзирније извео све консеквенце из ситуације у којој се нашла логика државног резона у 18. веку: држава је могла бити мишљена још само као сирово натуралистички уклопљена у милитаристичку шему по којој се једна »сила« супротставља другим таквим »силама« и може тежити једино томе да их искористи или уништи. Тако брутално огољени сценарио је на дужи рок, баш као и цео концепт државе као машине, био потпуно неодржив и зато ће идуче генерације националистичких поборника апсолутне власти морати да се потруде да га обогате етничким анимозитетима и представма о »историјским« или чак »вечитим« народним непријатељима.

Наравно, Фридрих је још био далеко од национализма, иако је у својим делима понудио неке елементе који ће касније бити искоришћени у националистичке сврхе. Основни покретач његове мисли чини сукоб између хипертрофиране воље, перверзираног епикурејства и филозофије милитаризма, с једне стране, и умне рефлексije, стоичког морала и просветитељства, с друге стране. Најважнији исход тог сукоба био је један радикалан презир према животу (како свом, тако и његових војника и поданика), као и потпуна безобзирност у реализацији »државног интереса«: »као што је увек био спреман да самог себе принесе на жртву, тако је мирно жртвовао хиљаде свугде где му се чинило да се ради о добру државе« (Frank, 9). Такав став је Фридриху олакшавала његова мржња према »руљи«, која се по његовом мишљењу никада не може уразумити и од које се може очекивати само фанатизам и робовање најглупљим предрасудама. Одатле па до започињања жртвовања читавих народа, искоришћавањем њиховог фанатизма и глупости, остао је још само један корак. Њега ће учинити управо они који ће су понајвише кнути у то да им је од свега најпреча срећа »њиховог« народа. Оно са чиме њима Фридрих иде директно у сусрет јесте постављање патриотизма на нове, етатистичке основе. Фридрихов патриотизам је, као и сама његова држава, још увек празан и неатрактиван за поданике, али оно што се никако не сме занемарити то је чињеница да је управо у његовим делима започето везивање античких представа о патриотизму за централизовану монархијску државу, која је антици била у потпуности страна (Hayes, 1933:42). Ако је Фридрих под високопарним изразом патриотизма још тражио голу оданост и лојалност према његовој апсолутној власти, након Француске револуције ће се ствари почети коренито мењати. Међутим, за то ће бити потребно да поданици више не слушају приче о држави као машини, него да буду убеђени како су део једног органског јединства које се, под командом свога вође, са другим народима бори »на живот и смрт«. А то ће, даље, захтевати да њихово мишљење буде обликовано националистичком пропагандом. Код Фридриха још нема националистичке пропаганде, али зато почињу да се јављају први елементи »немства«, који ће касније од стране националистичких идеолога бити допуњени, иновирани, систематизовани и уздигнути у читаво »учење«, односно »светоназор«.

Оно што Фридрихову апсолутистичку државу понајвише одваја од деветнаестовековне народне државе, утемељене на националистичком обрасцу легитимације, јесте нерешено питање легитимитета његове монархијске власти. Фридрих је био тај који је прихватио просветитељство, рашистио коров теолошке легитимације и затим оставио »машинску« пустош по којој више није могло ништа да ухвати корена. Отуда драстично редуковање свих политичких тема на моћ и силу. Иако се то може тумачити као израз снаге Фридриха као апсолутног монарха, ни у ком случају се не сме изгубити из вида чињеница да је та логика отварања готово драматичну кризу целокупног *ancien régime*. Недуго по Фридриховој смрти то ће постати сасвим

јасно. Основно гесло апсолутне монархијске власти (како га је још стари Фридрих Вилхелм формулисао) »Душа је за Бога, све остало мора бити моје!« (Bendix, 1980:2:257), Фридрих је поставио на просвећене основе, тако да гласи: »Дух је за поданика, све остало мора бити моје!«. И управо је то оно што апсолутна монархијска власт од краја 18. века више неће смети да толерише, ако јој још буде стало до суверености. Након Француске револуције, слобода духа као покретача конституисања слободног друштва, преселиће се у потпуности у опозицију расклаћеним монархијама, а ирационализам новонастајуће идеологије национализма, која ће им одмах прискочити у помоћ, учиниће све да покаже како је управо дух извор свег зла које људе сналази у овоземаљском свету. Зато ће надолазеће националистичке вође, у старим монархијским обландама или без њих, морати да успоставе контролу и над душом и над духом својих поданика, подижући захтев за тоталном влашћу, тако да гласи: »Све мора бити моје!«

ЛИТЕРАТУРА

- Bendix (1980): *Könige oder Volk. Machtausübung und Herrschaftsmandat*, kw. 1-2, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Cavallar Georg (1992): *Pax Kantiana: systematisch-historische Untersuchung des Entwurfs 'Zum ewigen Frieden' (1795) von Immanuel Kant*, Wien itd.: Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts
- D'Alembert (1788:a): »Brief Nr. 39 an den König (02. August 1770)«, u: Friedrich II: *Hinterlassene Werke*, kw. 14, Frankfurt i Leipzig (bez oznake izdava-a)
- D'Alembert (1788:b): »Brief Nr. 42 an den König (30. November 1770)«, u: ibid.
- D'Alembert (1788:c): »Brief Nr. 44 an den König (01. Februar 1771)«, u: ibid.
- Dilthey Wilhelm (1969): *Studien zur Geschichte des Deutschen Geistes*, u: *Gesammelte Schriften*, kw. 3, Stuttgart i Göttingen: B.G. Teubner Verlagsgesellschaft i Vandenhoeck & Ruprecht
- Frank Bruno (bez godine izdawa): *Friedrich der Große als Mensch im Spiegel seiner Briefe, seiner Schriften, zeitgenössischer Berichte und Anekdoten*, Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft G.m.b.H.
- Friedrich II (1788:a): *Geschichte meiner Zeit. Erster Theil* (1746), u: *Hinterlassene Werke*, kw. 1
- Friedrich II (1788:b): *Geschichte meiner Zeit. Zweiter Theil* (1746) u: ibid., kw. 2
- Friedrich II (1788:c): *Geschichte des siebenjährigen Krieges. Zweiter Theil* (1764), u: ibid., kw. 4
- Friedrich II (1788:d): »Betrachtungen über den gegenwärtigen Zustand des Europäischen Staatensystems (1736)«, u: ibid., kw. 6
- Friedrich II (1788:e): »Versuch über die die Regierungsformen und über die Pflichten der Regenten (1781)«, u: ibid.
- Friedrich II (1788:f): »Epistel an meine Schwester von Braunschweig (Es gibt für jedes Zeit Alter Freunden.) (1765)«, u: ibid., kw. 7
- Friedrich II (1788:g): »Die zwey Hunde und der Mensch. Ein Fabel«, u: ibid.

- Friedrich II (1788:h): »Brief Nr. 17 an Jordan (03. März 1741)«, u: ibid., kw. 8
Friedrich II (1788:i): »Brief Nr. 64 an Jordan (15. Juni 1742)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:j): »Brief Nr. 5 an den Herrrn von Voltaire (06. März 1737)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:k): »Brief Nr. 10 an den Herrn von Voltaire (06. Juli 1737)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:l): »Brief Nr. 23 an den Herrrn von Voltaire (11. September 1738)«, u: ibid., kwi. 9
Friedrich II (1788:m): »Brief Nr. 47 an den Herrrn von Voltaire (26. Oktober 1740)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:n): »Brief Nr. 74 an den Herrrn von Voltaire (09. Oktober 1773)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:o): »Brief Nr. 83 an den Herrrn von Voltaire (19. Juni 1774)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:p): »Brief Nr. 1 an den Marquis d'Argens (28. Mai 1759)«, u: ibid., kw. 10
Friedrich II (1788:r): »Brief Nr. 2 an den Marquis d'Argens (17. September 1759)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:s): »Brief Nr. 10 an den Marquis d'Argens (27. August 1760)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:t): »Brief Nr. 60 an den Marquis d'Argens (?)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:u): »Brief Nr. 25 an d'Alembert (18. Oktober 1770)«, u: ibid., kw. 11
Friedrich II (1788:v): »Brief Nr. 28 an d'Alembert (18. Dezember 1770)«, u: ibid.
Friedrich II (1788:z): »Brief Nr. 32 an d'Alembert (07. Mai 1771)«, u: ibid.
Friedrich II (1789:a): *Denkwürdigkeiten zum Behuf der Brandenburgischen Geschichte in drei Abschnitten (Dritter Abschnitt)*, u: u: *Sämmtliche Werke*, kw. 17, Wien: Joh. Bapt. Wallishausser Buchhändler.
Friedrich II (1789:b): *Antimachiavel oder Versuch einer Kritik über den Fürsten des Nic. Machiavel. (1740)*, u: ibid.
Friedrich II (1789:c): »Ueber die Grunde, Gesetze einzuführen oder abzuschaffen«, u: ibid., kw. 18
Friedrich II (1789:d): »Moralischer Dialog zum Behuf der adlischen Jugend (1770)«, u: ibid.
Friedrich II (1789:e): »Ueber den Krieg. Abhandlung (1765)«, u: ibid., kw. 19
Friedrich II (1789:f): »Prüfung des Versuchs über die Vorurteile (1770)«, u: ibid.
Friedrich II (1789:g): »Die Kriegskunst. Ein Gedicht«, u: ibid., kw. 20
Friedrich II (1789:h): »Zweiter Brief an Hermothim ueber den Nutzen der Wissenschaften«, u: ibid.
Friedrich II (1789:i): »Karakteristik von Voltaire (1756)«, u: ibid., kw. 21
Friedrich II (1789:j): »Kurze Grundsätze für den kleinen Krieg oder Anweisung zum Dienst der leichten Völker«, u: ibid., kw. 22
Friedrich II (1791:a): »Brief Nr. 237 an Voltaire (11. April 1759)«, u: ibid, 29
Friedrich II (1791:b): »Brief Nr. 244 an Voltaire (2. Juli 1759)«, u: ibid.
Friedrich II (1791:c): »Brief Nr. 246 an Voltaire (22. September 1759)«, u: ibid.
Friedrich II (1791:d): »Brief Nr. 252 an Voltaire (31. Oktober 1760)«, u: ibid.
Friedrich der Große (c): »An den Marquis von Valory, französischen Gesandten in Berlin (2. November 1756)«, u: *Dreihundert ausgewählte Briefe*, Leipzig: Verlag von Phillip Reclam jun. (bez godine izdawa)
Friedrich der Große (e): »An den Etatsminister Grafen Finck von Finckenstein (12. August 1759)«, u: ibid.
Friedrich der Große (g): »An den Marquis d'Argens (16. August 1759)«, u: ibid.
Friedrich der Große (h): »An den Marquis d'Argens (22. August 1759)«, u: ibid.

- Friedrich der Große (k): »An den Kurfürstin Marie Antonie von Sachsen (22. September 1765)«, u: ibid.
- Friedrich der Große (m): *Gespräche mit Catt*, Bremen: Carl Schünemann Verlag (bez godine izdanja)
- Friedrich der Grosse (n): »Das politische Testament von 1752«, u: Helmholt Hans (ur.): *Fredericus. Königliche Gedanken und Aussprüche Friedrichs des Grossen*, Berlin: Deutsche Bibliothek (bez godine izdawa)
- Gaxotte Pierre (1973): *Friedrich der Große*, Frankfurt am Main, etc.: Ulstein
- Haffner Sebastian (1979): *Preußen ohne Legende*, Hamburg: Wilhelm Goldmann Verlag
- Hayes Carlton (1933): *Essays on Nationalism*, New York: The Macmillan Company
- Helmholt Hans (1925): *Friedrich der Grosse und sein Preussen*, Wien i Leipzig: Verlag Karl König
- Hubatsch Walthor (1970): *Das Zeitalter des Absolutismus 1600-1789*, Braunschweig: Georg Westermann Verlag
- Machiavelli Niccolò (1985): »Vladar«, u: *Izabrano djelo. Prvi svezak: Politička djela, vojno-teorijska rasprava, diplomatska izvješća, pisma, povjesni spisi, književna djela*, Zagreb: Globus
- Marko Aurelije (1991): »Misli«, u: Epiktet i Marko Aurelije: *Obrasci volje i sreće (Stoički trebnik)*, (ur.: D. Frtuni) Niš: Gradina
- Meinecke Friedrich (1924): *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München i Berlin: Druck und Verlag von R. Oldenbourg
- Meinecke Friedrich (1965): *Die Entstehung des Historismus*, München: R. Oldenbourg Verlag
- Mering Franc (1955): *Ogledi iz istorije ratne veštine*, Beograd: Vojno delo
- Merle Jean-Christophe (1995): »Zur Geschichte des Friedensbegriffs vor Kant«, u: Höffe Otfried (ur.): *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*, Berlin: Akademie Verlag
- Muhlack Ulrich (1988): »Geschichte und Geschichtsschreibung bei Voltaire und Friedrich dem Großen«, u: Kinisch Johannes (ur.): op. cit.
- Ritter Gerhard (1959): *Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des 'Militarismus' in Deutschland. Erster Band: Die altpreußische Tradition (1740-1890)*, München: Verlag R. Oldenbourg
- Saner Hans (1995): »Die negativen Bedingungen des Friedens«, u: Höffe Otfried (ur.): op. cit.
- Spranger Eduard (1962): *Der Philosoph von Sanssouci*, Heidelberg: Quelle & Meyer
- Strauss David Friedrich (1908): *Voltaire. Sechs Vorträge*, Leipzig: Alfred Kröner Verlag
- Treese Glenn van (1974): *D'Alembert and Frederick the Great. A Study of Their Relationship*, New York: Learned Publications Inc.
- Voltaire (1790): »Mémoires pour servir à la vie de M. de Voltaire écrits par lui-meme«, u: *Oeuvres completes*, Gotha: Charles-Guillaume Ettinger, kw. 71

Aleksandar Molnar
Faculty of Philosophy,
Belgrade

Summary

ENLIGHTENMENT AND MILITARISM IN THE SOCIAL THOUGHT OF FREDERICK II

The war has very important place in the social thought of Fredrick II Hohenzollern, King of Prussia. For him, the inescapable fate of mankind is to make war. His evaluations of this »fact« were very different. He condemned it due to his identification of the war with barbarity and fanaticism. But he knew also how to justify the existence of war and even to ascribe positive functions to it – like improving reason and developing virtues, such as courage, bravery, etc.

Maybe the most interesting thing is Frederick's readiness to justify conquest of foreign territories. »Good reason« for a just conquest could be even the sole increase of the power of »enlightened« ruler. Frederick's political philosophy offered the explanation for this. The absolute monarch, being the head of the state, should have no doubts about irrationality of almost all the historical events. Therefore, his »state-power« must be completely egoistic and mechanically antagonised or united with other »state-powers«. Like the powers in whole universe, the »state-powers« have nothing in common except to fight with each other or join temporarily agglomerations. That was one of the main paradoxes of Frederick's political philosophy: »enlightened« actors it referred to were rational only insofar they act as an unconscious natural »powers«.

Key words: enlightenment, absolutism, militarism, war, peace, state, power.